

РОЛЬ КЛАСИЧНОГО МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА У ФОРМУВАННІ ТА ФУНКЦІОНУВАННІ ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

УДК: 391

Сологуб О.О.,
студентка магістратури
відділення «Міжнародне право»
Академії адвокатури України

Анотація: Дана стаття вказує на основні відмінності мусульманського права від інших правових систем, розкриває суть взаємодії релігії та права, їх вплив на функціонування сучасних правових систем держав мусульманського права

Ключові слова: релігійно-правові системи, мусульманське право, іслам, конституція, правові норми, шариат

Серед дослідників даної теми немає єдності в питанні виокремлення та класифікації систем релігійного права. Деякі зарубіжні вчені досліджують лише дві системи релігійного права: мусульманське (ісламське) та індуїське. Вітчизняні та російські автори, в основному, також використовують цей поділ. Не можна також розглядати окремі релігійні системи, наприклад мусульманське право, як правову сім'ю, оскільки до їх складу не входять інші правові системи.

Характерні риси релігійних правових систем мають своє відображення в певних аспектах, а саме: кожна правова система, є частиною певної релігії – ісламу, індуїзму, іудаїзму. Норми права засновуються на релігійних уявленнях і віруваннях, внаслідок чого правові й релігійні норми тісно переплетені, а часто і збігаються. У цих системах не відбулося чіткого виокремлення норм права з інших соціальних норм, насамперед релігійних.

Мова йде про розгляд права як результат божественного відкриття, а не як наслідок раціональної діяльності особистості і держави. Право надає раз і назавжди, тож завдання людини в такій системі – лише правильно усвідомити і витлумачити божественні норми. Якщо оцінювати реальність, а не церковні догмати, то необхідно визнати, що зміст норм релігійного права змінювався протягом історії. Це відбувалося шляхом нового тлумачення релігійними діячами священних текстів. Слід також відзначити невизнання принципу формальної рівності прав людини. На відміну, наприклад, від романо-германської правової сім'ї, в якій цей принцип визнано як загальнолюдський, релігійні правові системи наділяють людину *різними* правовим статусом – правами й обов'язками згідно з приналежністю до певної групи, виділеної за такими критеріями, як статевий, національний, релігійний або соціальний поділ.

І право, і релігія є формалізованими регуляторами суспільних відносин. Норми розвинених правових і релігійних систем у більшості випадків закріплені у відповідних текстах (для права – це нормативно-правові акти, нормативні договори, судові прецеденти тощо; для релігії – певні сакральні джерела, наприклад, Коран і т.д.). Такі форми права і релігії, як правило,

Стаття рекомендована до друку кафедрою прав людини, міжнародного та європейського права Академії адвокатури України

мають ієрархічну структуру. У законодавстві це проявляється у різній юридичній силі актів суб'єктів нормотворчості. Релігійні джерела можуть поділятися на священні писання і одкровення, перекази, авторитетні тлумачення, постанови керівних органів релігійних організацій тощо. Наявність таких форм зовнішнього вираження правових і релігійних приписів обумовлює властиву праву і релігії, на відміну від моралі, особливу мову, якій відповідає спеціальна термінологія, вимоги до семантичних форм, певна техніка викладання письмових джерел. При цьому мова права є конвенційною, тобто слова та словосполучення є засобом позначення предметів, явищ, понять, і достатньо умовною, а мова релігії сприймається віруючими як цілком реальна.

Значна формалізація права і релігії обумовлює те, що застосування правових і релігійних норм забезпечується організованими інституційними утвореннями, спеціальними установами, що мають офіційний статус. Для права таким утворенням виступає держава, для релігії – церква або інша релігійна організація. Ці інституції взаємодіють між собою, що є наслідком взаємопроникнення різних форм суспільної свідомості і соціальної регуляції.

Будучи складовою частиною ісламу, мусульманське право сприймалося і як система норм, і як досконала політико-правова доктрина. Мусульманське право можна розглядати як *специфічну правову систему*, що існує в рамках ісламської релігії, має державний характер і *більш ніж усі інші світові релігії, пов'язана з правом*.

Мусульманське право – це сукупність підтримуваних державою релігійних, моральних і правових норм, що склалися на основі ісламу в тлумаченні вченими-богословами і правознавцями.

Географія поширення мусульманського права велика. Традиційно воно присутнє у державах Арабського Сходу (Іран, Ірак, Йорданія, Туреччина, Кувейт і т.п.). Не менш традиційним воно є і для мусульманських общин Африки (Сомалі, Танзанія, Кенія та ін.), Малайзії, Індонезії та деяких інших країн. Через прихильність до ісламу вплив мусульманського права відчувають деякі з балканських країн і регіонів (наприклад, Албанія, Косово), низка країн СНД (Азербайджан, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан та ін.), суб'єкти Російської Федерації (Татарстан, Ічкерія, Інгушетія та ін.), а також мусульманське населення України (кримські татари). Переважна більшість кримських татар – мусульмани-суніти, належать до ханафійського мазхабу. У деяких із них спостерігаються різні (за ступенем активності і глибиною) процеси відновлення принципів і норм шаріату. В державних

символах підкреслюється належність до мусульманського світу.

Мусульманське право не є самостійною галуззю науки. Воно – лише одна зі сторін релігії ісламу [6, 112]. Ця релігія містить, по-перше, теологію, яка встановлює догми та робить уточнення, у що мусульманин повинен вірити; по-друге, шаріат передбачає, що віруючі повинні та чого не повинні робити; в перекладі шаріат означає «путь слідування» та складає те, що називають мусульманським правом.

В ісламі, панує концепція теократичної спільноти, в якій держава має значення лише як служитель встановленої релігії [8, 176].

Мусульманське право віднесене до релігійно-общинної групи релігійно-традиційного типу правової системи, цьому слугує ряд нижченаведених причин.

Як своєрідний юридичний феномен воно має відверто релігійний зміст. Мусульманське право виникло в єдності із шаріатом, який становить найважливіший компонент ісламської релігії. Його можна вважати окремою складовою частиною релігії ісламу.

Зв'язок мусульманського права з релігією ісламу є неоднозначним. З одного боку, існують правові і релігійні норми, які за своїм змістом збігаються і реалізуються як релігійними установами, так і державними органами. З іншого боку, держава, як своїм авторитетом, так і примусовою силою, підтримує не всі релігійні норми. Вона формує більшість норм мусульманського права без безпосереднього зв'язку з релігійними вченнями, сприяє застосуванню юридичних норм не тільки мусульманськими судами, а й світськими судовими і правоохоронними органами [5, 341].

Мусульманське право має релігійно-общинний принцип застосування. Воно діє насамперед у взаємостосунках мусульман, призначається для мусульманської общини, спрямоване на її консолідацію і розширення. Наприклад, шлюбно-сімейні норми мусульманського права поширюються виключно на мусульман і не використовуються іншими релігійними конфесіями. Воно має «наддержавний» характер, тому що закріплює основи державного устрою, принципи діяльності та організації державного механізму, що має характер підкорення ісламу. Також передбачається здійснення контролю наддержави з боку народу, який, звичайно, повинен здійснюватись відповідно до приписів ісламського права.

Це закріплює принцип відповідальності мусульманського права перед своїми громадянами [2, 112].

Тісно пов'язане з релігією та цивілізацією ісламу, мусульманське право може бути зрозумілим лише для тих, хто має мінімальне загальне уявлення про цю релігію та цивілізацію. Жоден ісламіст не може нехтувати мусульманським правом; іслам за своєю суттю – це *релігія закону*. Мусульманське право – це «квінтесенція справжнього мусульманського духу, найбільш чітке вираження мусульманської ідеології, головна ланка ісламу» [7, 67].

Суть мусульманського права полягає не тільки в його підкоренні божественному одкровенню, а й у відображенні в ньому ідеї права. Як зазначав Р. Давид, «право – це значно складніше явище, що виступає як система. У неї певний понятійний фонд; вона поєднує норми в певні групи; використовує певні засоби створення та тлумачення норм; вона пов'язана з певною концепцією соціального устрою, від цієї концепції залежить, як застосовується і взагалі функціонує право...» [4, 32].

Зараз мусульманське право продовжує бути однією з найбільших систем сучасного світу та регулює відносини між більше ніж 800 мільйонами мусульман. Воно є незмінним, але треба відмітити його гнучкість, тому що держави мусульманської традиції продовжують приймати серйозні законодавчі реформи.

За ступенем збереження мусульманського права сучасні правові системи країн Арабського Сходу можна класифікувати в такий спосіб [9, 87]:

1. Правові системи, які широко застосовують мусульманське право (Саудівська Аравія, Іран, Пакистан). У конституціях і законах проголошено про вірність принципам ісламу. Так, Конституція Ірану 1979 р. проголосила країну «ісламською республікою». Більшість законодавчих розпоряджень складені відповідно до догм шаріату, введені суворі покарання за порушення його положень. По суті, шаріат має вищу юридичну значущість, ніж закон і, навіть, конституція.

2. Правові системи, які звузили сферу дії мусульманського права, але залишилися вірними його основним канонам (Йеменська Арабська Республіка, Лівія, Пакистан, Судан). Ці країни більшою мірою зазнали впливу правових систем континентального і англо-американського типу. Водночас вони не зберегли вірність Корану та іншим джерелам мусульманського права, більш того, прагнуть розширити їх вплив. Спостерігається своєрідний ренесанс ісламської правової культури, повернення до традиційних ісламських цінностей. Наприклад, у Лівії на початку 1977 р. Коран було проголошено «законом суспільства», що заміняє конституцію. У Пакистані

в 1977 р. була створена Рада ісламської ідеології з метою приведення поточного законодавства у відповідність із шаріатом. Конституція Судану 1985 р., поряд зі звичаєм, розглядає мусульманське право як основне джерело законодавства. З 1975 р. Йеменська Арабська Республіка відповідно до конституції, розпочала кодифікацію норм мусульманського права, створивши з цієї метою спеціальну комісію. У цій групі країн зберігають своє значення й ісламські суди [4, 387].

3. Правові системи, які зазнають помірного впливу мусульманського права (Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн, Кувейт – країни Перської затоки). Конституції цих країн закріплюють мусульманське право як основне джерело законодавства. Однак вплив мусульманського права на правові системи обмежується низкою норм кримінального кодексу (наприклад, покарання за вживання спиртних напоїв у кримінальних кодексах Кувейту 1960 р. (із доповненнями 1964 р.) і Бахрейн 1976 р., а також регулюванням правового становища імамів мечетей, організації хаджу та ін.

4. Правові системи, які зберегли мусульманське право лише для регулювання окремих сторін суспільного життя – головним чином особистого статусу і релігійних установ. Це найчисленніша група арабських країн – Єгипет, Сирія, Ірак, Ліван, Марокко, Йорданія, Алжир та ін. У них, як правило, конституційно встановлено, що главою держави може бути лише мусульманин, а мусульманське право є джерелом законодавства. Однак галузь дії мусульманського права обмежена. Перевага віддається нормативно-правовим актам держави, які регулюють широкі сфери суспільних відносин [3, 439]. Вони складені не без запозичень норм романо-германської і англо-американської систем права. Проголошення ісламу державною релігією покликано підкреслити, що держава шанує ісламську релігію, яка сповідується більшістю населення, й у загальній формі заявляє про свою прихильність певним ісламським традиціям, які входять до складу культурної спадщини народу. У цих країнах мусульманські суди розглядають справи (на основі норм мусульманського процесуального права) лише для вирішення суперечностей, пов'язаних з відносинами «особистого статусу».

5. Правові системи, які майже цілком відмовилися від засадних інститутів мусульманського права, але ще зазнають його загального впливу, головним чином, у галузі шлюбно-сімейних відносин (Туніс, Йемен). У галузі шлюбно-сімейних відносин законодавчо заборонена полігамія, встановлені рівні права жінки і чоловіка, мусульманські суди ліквідовано.

6. Правові системи, які майже не зберегли впливу мусульманського права (Туреччина); Конституція Ту-

реччини 1982 р. проголосила республіку демократичною, світською і соціально-правовою державою. Відсутні мусульманські суди, а Шаріат зберіг свій вплив у цивільному суспільстві.

Зазначений поділ правових систем на групи – залежно від ступеня зберігання в них мусульманського права є умовним, межі між цими групами досить рухливі.

Як вже зазначалося, мусульманське право у традиційному вигляді майже не збереглося. Воно втілюється в сучасну правову систему мусульманських країн головним чином за допомогою доктрини, яка бере ідеї з ісламської релігії, що постійно розвивається. Завдяки релігійно-правовій свідомості мусульманина ця доктрина втілюється в нормативно-правові акти і впроваджується у правозастосовний процес.

Мусульмансько-правова доктрина стала основним джерелом права в процесі його розвитку і формування. Раніше відзначалося, що мусульманське право створювалося богословами і правознавцями різних шкіл – толків, які при спільності відправних позицій формулювали незбіжні норми в процесі вирішення схожих питань. Незважаючи на те що таке різночитання не сприяло оформленню єдиної системи загальнообов'язкових юридичних норм, різні толки конкурували, але співіснували один з одним навіть у межах однієї провінції і великого міста. Саме їх інтерпретаційна діяльність впливала на створення більшої частини чинного мусульманського права в рамках доктрини.

Нині мусульмансько-правова доктрина в деяких країнах залишається головним джерелом права. Це Саудівська Аравія, Оман, деякі князівства Перської затоки. У більшості арабських країн вона відіграє роль формального джерела права лише в окремих випадках.

Наприклад, через відсутність норми, сімейне законодавство Єгипту, Сирії, Йорданії, Судану, Лівану дозволяє судді застосовувати «найбажаніші висновки тлумачення Абу Ханіфи». Законодавство Сомалі у такому разі рекомендує керуватися положеннями шафіїтської школи, законодавство Марокко, Кувейту, Лівії – висновками маликитського тлумачення. Оскільки в Кувейті право «особистого статусу» здебільшого не кодифіковано, правова доктрина визнається провідним джерелом цієї галузі права [1, 21]. Постанови Верховного суду Саудівської Аравії 1928 і 1930 років зобов'язували суддів у своїх рішеннях додержуватися висновків ханбалитського тлумачення з обов'язковим переліченням праць муджахідів, із яких ці норми запозичені. Конституція Ірану в ст. 167 прямо вказує, що, у разі знаходження суддею необхідної норми в законі, йому наказується сприймати положення авторитетних праць і фетв (висновків, юридичних висновків) муджахідів. Таке саме розпорядження для судів встановлено і в Лівії. Однак у більшості випадків у сучасних правових системах мусульманська правова доктрина не має значення самостійного джерела права.

Отже, мусульманське право є самостійною правовою системою, а його специфіка, як вже зазначалось раніше, полягає у складному співвідношенні релігійних та правових норм. Аналіз їх співвідношення надає змогу краще зрозуміти основні, характерні риси мусульманського права, які відрізняють його від інших правових систем. Поєднання раціонального і ірраціонального формує основу мусульманського права, пронизуючі його цінності, а також загальний напрямок мусульманської правосвідомості, включаючи правове розуміння та стиль мислення мусульманських юристів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арсанукаева М.С. Арабский халифат. Шариат (мусульманское право) / М.С. Арсанукаева. – М., 2002. – 39 с.
2. Бехруз Хашматулла. Исламские традиции права / Х. Бехруз. – Одеса : Юридическая литература, 2006. – 292 с.
3. Гелей. С.Д. Політико-правові системи світу : навч. посіб. / С.Д. Гелей, Рутар. – К. : Знання, 2006. – 668 с.
4. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М., 1988. – 496 с.
5. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка / Н.В. Жданов. – М., 2003. – 568 с.
6. Лубська М.В. Мусульманське право: релігієзнавчо-правовий контекст / М.В. Лубська. – К. : Фітосоціоцентр, 2006. – 196 с.
7. Лубський В.І. Мусульманське право в ісламській традиції (історико-релігієзн. аналіз) / В.І. Лубський. – Черк., 2004. – 208 с.
8. Северинюк В.М. Механізми правового регулювання в мусульманському праві : навч. посібник / В.М. Северинюк ; Класичн. прив. ун-т. – Запоріжжя, 2007. – 318 с.
9. Тимонин А.Н. Государство и цивилизация в исламском мире: опыт историко-типологического анализа / А.Н. Тимонин, Л.И. Байкова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 1. – 165 с.

**РОЛЬ КЛАССИЧЕСКОГО
МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА
В ФОРМИРОВАНИИ И
ФУНКЦИОНИРОВАНИИ
ПРАВОВЫХ СИСТЕМ
СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ
МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА**

Сологуб А.А.

Аннотация: В статье разъясняются основные отличия мусульманского права от других правовых систем, взаимодействие религии и права, а также их влияние на функционирование современных правовых систем государств мусульманского права.

Ключевые слова: религиозно-правовые системы, мусульманское право, ислам, конституция, правовые нормы, шариат.

**THE ROLE OF CLASSICAL
ISLAMIC LAW IN FORMATION
AND FUNCTIONING
OF LEGAL SYSTEMS
OF MODERN ISLAMIC
LAW STATES**

Sologub O.

Summary: This article shows the main differences between Islamic law and other legal systems, religion and law interaction as well as their influence on functioning of legal systems of modern Islamic law states.

Keywords: religious legal systems, Islamic law, Islam, Constitution, legal regulations, sharia.